

БЪЛГАРО-ЧЕХОСЛОВАШКИ ОТНОШЕНИЯ

1949 – 1958 г.

Румяна Тогорова

Важно значение за развитието на българо-чехословашките отношения след Втората световна война имаше сключеният на 23 април 1948 г. Договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ. Този факт беше отново изтъкнат от политически ръководители на двете държави във връзка с размяната на ратификационните документи на договора и по повод на първата годишнина от сключването му. Макар че договорът влизаше в сила веднага след своето подписване, чл. 7 предвиждаше в най-кратък срок в София да се извърши размяна на ратификационните документи. Това бе сторено през април 1949 г., когато в София пристигна чехословашка правителствена делегация, водена от председателя на Министерския съвет Антонин Запотоцки, с участието на подпредседателя на Министерския съвет Вилям Широки, министъра на външните работи Владимир Клементис и министъра на външната търговия Антонин Грегор.

На 10 април 1949 г. се състоя тържествената размяна на ратификационните документи на договора за приятелство. В речите на Владимир Клементис и подпредседателя на Министерския съвет и министър на външните работи на НРБ Васил Коларов при размяната на ратификациите и на Антонин Запотоцки и Васил Коларов на свикания задължителен за времето грандиозен митинг на 12 април беше подчертано историческото значение на съюзния договор за развитието на сътрудничеството между България и Чехословакия и за всестранния напредък на двете държави¹.

Както бе съобщено в публикуваното в пресата комюнике, по време на пребиваването на чехословашката правителствена

делегация в София бяха проведени и разговори с българска правителствена делегация по икономически и политически въпроси от взаимен интерес и бяха взети съответни решения².

Една от областите от взаимен интерес, към която беше насочено вниманието на правителствата на двете държави от началото на 1949 г., бяха финансовите отношения. Съгласно чл. 1 на подписания на 25 април 1948 г. в Прага протокол за правителствените преговори по икономически въпроси, в срок до 30 юни 1948 г. трябваше да се събере специална смесена българо-чехословашка комисия, която да обсъди и уреди всички въпроси, свързани с трансферирането на спестяванията на българските градинари в Чехословакия до 15 ноември 1945 г. ; с ликвидирането на акредитиви в райхс марки, открити от български фирми в полза на чехословашки фирми и обратно, както и с трансферирането на паричните суми на чехословашки граждани, репатрианти от България. По последния въпрос в протокола от 25 април 1948 г. бяха приети следните директиви за работата на смесената комисия: А) Размерът на трудовите спестявания на чехословашките граждани, разрешен за трансфериране, трябваше да се определи в зависимост от продължителността на пребиваването на чехословашкия поданик в България и от работата, която е извършвал. Б) По отношение трансферирането на капитали, принадлежащи на чехословашки поданици в България, както и относно обезщетението за военни щети, причинени в България на чехословашки физически и юридически лица, както и обезщетение за национализирани предприятия, чехословашкият гражданин оставяше тези капитали на България в полза на развитието на българското стопанство и икономическите отношения между двете страни. Въпросните суми трябваше да бъдат централизирани в една сметка на чехословашката държава или на упълномощен от нея институт в София, като смесената комисия трябваше да уговори подробностите, свързани с това трансфериране. В срок до 31 май 1948 г. трябваше да се съобщят по дипломатически път и други финансови въпроси, които да бъдат обсъдени при преговорите на специалната смесена комисия³.

По технически причини заседанията на смесената комисия не можаха да бъдат осъществени в посочения от протокола срок. Те не бяха проведени и до края на 1948 г., макар че беше определен съставът на българската и чехословашката част на смесената комисия и неколккратно беше съгласувана дата за започване на заседанията⁴.

На 11 януари 1949 г. във вербална нота на чехословашкото посолство в София до Министерството на външните работи се предлагаше заседанията на смесената българо-чехословашка комисия по финансовите въпроси съгласно чл. 1 на Протокола от април 1948 г. да се започне в средата на месеца. Искаше се мнението на българското правителство за мястото и точната дата за започване на заседанията⁵.

В нота от 21 януари 1949 г. посолството предложи в дневния ред на преговорите на смесената комисия да се включи и въпросът за изселването на чехи и словаци от България в Чехословашката република. Изтъкваше се, че спогодбата за реемиграция е била договорена още през декември 1947 г. с изключение на някои правни и имуществени въпроси, но не била подписана до този момент. Тъй като се налагало изселването да започне, предлагаше се смесената комисия да преговаря по висящите въпроси и да подпише спогодбата⁶.

На 1 март 1949 г. в нота на чехословашкото посолство до Министерството на външните работи беше съобщен промененият състав на чехословашката делегация за чехословашко-българската смесена комисия спрямо обявения през ноември 1948 г. Посолството отново настояваше за по-скорошно започване на преговорите на смесената комисия⁷.

Във връзка със свикването на смесената българо-чехословашка комисия в писмо на Министерството на външната търговия до Министерството на външните работи от 7 март 1949 г. се изтъкваше, че чехословашката страна на преговорите по икономически въпроси през април 1948 г. и непосредствено след това е успяла да уреди признаването на голяма част от вземанията си, докато интересуващите българската страна въпроси в своето болшинство не са намерили разрешение. Министерството на външната търговия

предлагаше за разглеждане от смесената комисия да се поставят следните финансови въпроси: за уреждане трансфера на спестяванията, натрупани от българските градинари в Чехословакия до 15 ноември 1945 г. ; за ликвидиране акредитивите в райхс марки, открити от български фирми в полза на чехословашки фирми и обратно; за авоарите, които биха се образували от продажбата на имуществото на чехословашките репатрианти от България. Освен това се препоръчваше комисията да обсъди и търговско-политически въпроси съгласно чл. 2 на Протокола от преговорите от април 1948 г. , а именно сключването на спогодба за уреждане на взаимните търговски представителства на двете страни, за окончателно установяване и вземане решения за всички неустойки за неспазване на договорения срок и цените на чехословашките доставки за България; за решаване на въпроса за приемането на български инвестиционни поръчки в Чехословакия за периода след 1951 г., когато изтичаше срокът на инвестиционната спогодба от 1947 г.⁸

Преговорите се проведеха в София и приключиха с подписването на 6 май 1949 г. на редица документи, уреждащи широк кръг финансови въпроси, като: Протокол за уреждане на стопански и финансови въпроси между НРБ и Чехословашката република; Спогодба за обезщетение за национализирани и отчуждени чехословашки имущества според законите от 24 декември 1947 г. и 8 март 1948 г. ; Протокол за привеждане в изпълнение на Шестото постановление на Министерския съвет от 26 ноември 1948 г. относно обезщетяване на чехословашките акционери в Българо-чехословашкото акционерно дружество за захар – Горна Оряховица; Спогодба за размера и начина на трансфера на имуществото на преселниците от чешка и словашка народност (реемигранти) и преселниците чешки поданици (репатрианти) от България за Чехословакия; Спогодба за начина на трансфера на паричното имущество на реемигрантите от България (респективно на старите спестявания на българските градинари) и покритието на неизползваните акредитиви и неизползваните аванси; Спогодба за начина на използване на обезщетенията за национализираното чехословашко имущество в България и капиталовложенията на преселниците (репатрианти); Спогодба за освобождаване на чехо-

словашкото имущество, включително ценности и валута, блокирани според чл. 13 на Съглашението за примирие; Спогодба за възобновяване службата по външните български заеми в чехословашко притежание и Спогодба за предаване зданието на бившия клон на Пражката банка в София на чехословашката държава⁹.

Уреждането на въпросите за прехвърлянето на имуществото и спестяванията на реемигрантите и репатриантите в съответните финансови спогодби даде възможност на 6 май 1949 г. да бъде подписан и Договорът за уреждане изселването на лица от чешка или словашка народност от България в Чехословакия. Последният беше ратифициран с Указ на Президиума на Великото народно събрание на 12 ноември 1949 г.¹⁰

В края на юни в София беше учредена централна смесена комисия, съставена от еднакъв брой представители на правителствата на двете страни, със задача да се улеснява изселването и да се разрешават спорни въпроси. Чехословашката част от комисията се състоеше от служители на МТСГ и на посолството в София, а българската – от представители на Министерството на земеделието и държавните имоти и Министерството на външните работи¹¹.

Кратките срокове, в които трябваше да се извърши преселването, и благоприятните условия, създадени за неговото протичане, станаха причина да бъдат подадени повече молби за преселване, отколкото можеха да бъдат разгледани до края на 1949 г. На 29 януари 1950 г., след като репатрирането за Чехословакия официално беше завършило, беше подписано допълнение към договора от 6 май 1949 г. за желаещи да се изселят, но неподали молби в определения срок. В резултат на тази спогодба се разрешаваше преселването на чехи и словаци, живеещи в България, но задължително български граждани. До края на 1951 г. и последните принадлежащи към този миграционен поток лица заминаха за Чехословакия¹².

Съгласно Спогодбата за обезщетение за национализирани и отчуждени чехословашки имущества според законите от 24 декември 1947 г. и 8 март 1948 г., бившите собственици или техни пълномощници трябваше да подадат молба. В срок от 3 месеца

трябваше да се определи размерът на обезщетението (начинът за това се посочваше в чл. 4 на спогодбата – на базата на оценката на предприятието съгласно Закона за еднократния данък върху имуществата от 8 април 1947 г.), което трябваше да се преизчисли от левове в крони по официалния курс на БНБ, и получената сума да се отнесе в специалната сметка – “сметка обезщетения” на Чехословашката народна банка, открита при БНБ¹³.

Сложността на материята, регулирана със спогодбите от 6 май 1949 г., стана причина през март 1952 г. в Прага да се проведат нови българо-чехословашки финансови преговори за окончателно уреждане на финансовите въпроси, третираны в споменатите спогодби. На 18 март 1952 г. бяха подписани няколко спогодби. В Спогодба между Народна република България и Чехословашката република за уреждане на имуществените въпроси, засягащи чехословашки и български репатрианти, се определяха движимото имущество, което репатриантите можеха да изнесат без мито, други данъчни такси и редът за продажба на недвижимите имущества. Открива се финансови сметки на БНБ в Чехословашката държавна банка в крони и на Чехословашката държавна банка в БНБ в левове, по които сметки репатриантите съответно от Чехия и от НРБ трябваше да внесат своите налични суми и сумите, придобити от продажбата на имуществата на репатрианти, непродадени до този момент¹⁴.

Използването на сумите, внесени по финансовите сметки на двете банки, беше регулирано в Спогодбата за откриване на финансови сметки между НРБ и Чехословашката република от същата дата. Предвиждаше се сумите по финансовите сметки да бъдат използвани за нетърговски плащания на двете страни – за научни и трудови стипендии, за разноски на държавни и обществени учреждения, за пътнически, туристически и летовищни разноски и др. Във финансовите сметки освен спестяванията и паричните средства, получени от ликвидиране на имуществата на изселниците, се отнасяха и печалбите от културните магазини в Прага и в София¹⁵.

Спогодбата за окончателно уреждане на неразрешените финансови въпроси, предмет на спогодбите, сключени на 6 май

1949 г., подписана също на 18 март 1952 г., постановяваше, че за пълното уреждане на неликвидирани до този момент претенции, предмет на споменатите спогодби, и претенции, разглеждани извън рамките на тези спогодби, възникнали до 9 май 1945 г., правителството на Чехословашката република ще плати на правителството на НРБ 25 800 000 чехословашки крони. С тази сума ще бъдат уредени напълно претенциите за обезщетение за национализирано и отчуждено чехословашко имущество в НРБ и за национализирано българско имущество в Чехословакия, за връщане покрития от неизчерпани акредитиви и неизползвани аванси до 9 май 1945 г., за спестяванията на българските градинари, блокирани вследствие паричната реформа в Чехословашката република, за обезщетения за вреди, причинени от войната на чехословашки граждани в България и обратно, за всякакви други претенции, възникнали до 9 май 1945 г. Сумата 25 800 000 чехословашки крони трябваше да бъде платена на българската страна от остатъка по сметка “обезщетения”, на финансовата сметка, която ще бъде открита в левове при БНБ на името на Чехословашката държавна банка съгласно спогодбата за отриване финансови сметки от 18 март 1952 г. С подписването на тази спогодба загубваха валидност Спогодбата за обезщетения за национализирани и отчуждени чехословашки имущества съгласно законите от 24 декември 1947 г. и 8 март 1948 г., Спогодбата за размера и начина на трансфера на имуществото на чехословашките репатрианти и реемигранти от НРБ в Чехословашката република, Спогодбата за начина на превеждане на паричното имущество на изселниците, Спогодбата за ликвидиране на старите български и чехословашки вземания и задължения и Спогодбата за начина за използване обезщетенията за национализирано чехословашко имущество в НРБ и капиталовложенията на изселниците чехословашки граждани от НРБ в Чехословашката република, всички от 6 май 1949 г.¹⁶

Чрез размяна на писма между председателите на двете делегации Здравко Митовски и инж. Богумил Сухарда беше постигнато споразумение за начина на използване на финасовите излишъци на културните магазини “Българско творчество” в Прага

и “Чехословашко творчество” в София, установени по сметките им в Чехословашката държавна банка и в БНБ към 31 декември 1951 г.¹⁷

Предвиждаше се остатъкът от сметката на “Чехословашко творчество” към 31 декември 1951 г. в размер на 224 800 000 лева да бъде приведен по финансова сметка на Чехословашката държавна банка, която БНБ щеше да открие съгласно Спогодбата за откриване на финансови сметки, и от него да се плати на НРБ: остатъкът от сметката на магазин “Българско творчество” – 23 904 075 чехословашки крони; таксите, които магазинът е платил за две години на Министерството на външната търговия – 81 555 крони; 7 774 466 крони – събрани от българските градинари по подписката от българския държавен заем през 1951 г.; 1 422 000 крони, събрани като подарък от културно-просветната организация “Георги Димитров” в Прага за ОЗПС или ОФ; 530828 крони членски внос и суми от продадени печатни материали от 6-те ликвидирани градинарски дружества в Чехословакия – тази сума да се предаде на Националния съвет на ОФ; 1 500 000 крони, събрани от българските градинари за покупка на подаръци за обществени организации в родните им села. Превръщането на кроните в левове трябваше да се извърши по курса 1 крона = на 5,70 лв.¹⁸

С финансовите преговори през 1952 г. трябваше да бъдат окончателно уредени всички стари вземания между двете държави, възникнали до май 1945 г., обезщетенията за национализирано имущество, както и имуществените въпроси във връзка с изселването на чехи и словаци от България.

Въвеждането от 1 януари 1949 г. на държавен монопол върху външната търговия на Чехословакия въпреки българските очаквания не промени търговската политика на чехословашката страна, която се интересуваше главно от български руди, цветни метали, маслодайни семена и мазнини и отклоняваше закупуването на български плодове и зеленчуци или отправяше българския внос на зеленчуци, плодове и вино към реципрочни сделки със слабо търсени от българска страна стоки като стъклария, дребна железария и др. Вносът на интересуващите българската страна валцувани материали, резервни части и електроматериали се поставяше в зависимост от

доставянето на български индустриални суровини на Чехословакия¹⁹.

По сведения на българския търговски представител в Прага от януари 1949 г. се очертаваше изпълнението на търговската спогодба от 1948 г., което приключваше през март 1949 г., да бъде с пасивно салдо за България в размер на около 200 млн. крони. Неизпълнени позиции по износа бяха цинков концентрат, пирит, манган, оловни съединения, фасул, черва, опиум и др. Това поставяше пред българската страна проблема да се осигури превес на българския износ по спогодбата за 1949 г. за ликвидиране на пасивното салдо²⁰.

Предварителните сондажи през 1949 г. във връзка със сключването на новата търговска спогодба показаха, че от чехословацка страна се изключваше възможността да се увеличи желязото в чехословацката листа, за което България настояваше. Същевременно чехословацката страна поставяше категоричното условие, че ако България не предложи суровини от интерес за чехословацкото стопанство, започването на търговски преговори ще бъде излишно. От българска страна бяха предприети стъпки по дипломатически път за преодоляване на този импас в българо-чехословацките отношения. Посланикът в Прага д-р Ненчо Николаев посети на 23 януари 1949 г. министър-председателя Антонин Запотоцки и президента на републиката Клемент Готвалд, за да разговаря по въпросите на търговията между България и Чехословакия. На 26 януари 1949 г. българското посолство в Прага връчи с нота до министър-председателя меморандум, в който се показваше тенденцията за понижаване на взаимния стокообмен. Тези акции доведоха до преодоляването на импаса и насрочването на преговори за сключване на търговска спогодба.

В средата на март 1949 г. министърът на външната търговия на Чехословакия Антонин Грегор изпрати писмо до д-р Ненчо Николаев относно подготовката на търговския договор за 1949 г. с приложение предлагани контингентни листи, свръхконтингентни листи и списък на неуточнените позиции. Посочваше се, че при преговорите между началник-отдел в чехословацкото министерство на външната търговия инж. Плева и директора на "Външна търго-

вия” Иван Тутев през февруари 1949 г. в София за обема на листите от чехословашка страна са били предложени доставки на стойност 409 млн. крони, а от българска страна – контрадоставки на стойност 353 млн. крони, което би породило неравновесие във финансовия баланс. Разкриваше се, че чехословашката страна не е склонна да приеме българското предложение за увеличаване на българския внос в Чехословакия спрямо чехословашкия в България и че се придържа към принципа взаимните доставки да бъдат изравнени. Писмото предлагаше като основа 400 млн. крони обем на доставките от всяка страна. Възприемането на 400 млн. крони стойност на доставките във всяка посока означаваше фактически намаление на стокообмена спрямо спогодбите от 1948 г., където тези стойности бяха съответно 470 млн., и спрямо 1946 – 1947 г. – 500 млн. крони.

Вторият дискуссионен въпрос във връзка с новата търговска спогодба, който се повдигаше в писмото на чехословашкия министър на външната търговия, беше за “стопанската диспропорция”, която съществувала в предлаганите листи. Ценните за чехословашкото стопанство стоки (царевица, свинско месо, оловен и цинков концентрат) представлявали едва 18,4% от общата стойност на предлаганите в българската листа стоки, докато предлаганите от чехите стоки с основно значение за българската икономика (валцуван материал, котли за топлоцентрали, кабели и пр.) били 85,8% от общата стойност на чехословашката листа. По тази причина чехословашката страна повдигаше искането “стопанската диспропорция” да бъде намалена с увеличаване на българските доставки, интересувачи чехословашкото стопанство. Същевременно в писмото се подчертаваше невъзможността на чехословашката страна въпреки желанието ѝ да удовлетвори българското искане за увеличаване през 1949 г. на интересувачите българското стопанство чехословашки стоки²¹.

На 7 април 1949 г. беше подписана Спогодбата за стокообмен и плащания през 1949 г. По информация от пресата се предвиждаше увеличение на доставките с 30% в сравнение със спогодбата от 1948 г.²² Ако тази информация е точна, излиза, че българската страна успява да постигне съгласие за увеличение на обема на стокооборота от цифрата 400 млн. крони във всяка посока, предлагана от че-

хословашка страна, на 611 млн. крони във всяка посока. Това беше постигнато благодарение на интервенцията от българска страна на правителствено ниво за съблюдаване от Чехословакия на взетите при преговорите по икономически въпроси през април 1948 г. решения за разширяване и задълбочаване на взаимните стопански отношения.

Въпросите на взаимния стокообмен бяха разгледани на съвещание на делегациите на двете страни, което се проведе в Прага от 17 юни до 2 юли 1949 г. Съвещанието обсъди и взе решения по въпросите за цените на стоките в листите на спогодбата за размяна на стоки през 1949 г. В подписания протокол се приемаше, че за стоките, чиито цени не са били уговорени по време на сключването на спогодбата или за които са били сключени контракти преди 17 юни 1949 г., чехословашките монополни дружества ще направят намаление в размер на 15% от предложените от чехословашка страна по време на тези преговори най-ниски цени. По същия начин българските експортни организации щяха да направят 15% намаление от предложените от българска страна при преговорите най-ниски цени за стоките от българската листа, които са без уговорени цени или за които са били сключени контракти преди 17 юни 1949 г. Договорящите се страни се задължаваха да дадат разпореждания на своите търговски организации незабавно да сключат контракти на базата на настоящите ценови правила, така че всички контингенти да могат да бъдат изпълнени до края на 1949 г. По изпълнението на инвестиционната спогодба се постигна съгласие за превъзможване евентуалните затруднения за плащане, чехословашката страна да разреши прехвърлянето на сумата 100 млн. крони от плафона по Спогодбата за стокообмен от 7 април 1949 г. по сметката на инвестиционната спогодба. До края на 1949 г. плафонът трябваше да бъде покрит. За увеличаване на платежните възможности на България се постигна съгласие неизползваните български акредитиви за плащане на чехословашки стоки, както и неизползваните чехословашки акредитиви за изплащане на български стоки, открити до 31 март 1949 г., да бъдат незабавно анулирани.

Двете страни решиха да положат усилия за максимално изпълнение на инвестиционната спогодба, като взаимните доставки и контрадоставки бъдат непременно изравнени по стойност към 31 декември 1949 г.²³

През септември 1949 г. министърът на външната търговия на България Димитър Ганев и министърът на външната търговия на Чехословакия Антонин Грегор се споразумяха при преговори в Прага всички серийни стоки, контракувани след 2 юли 1949 г. по инвестиционната спогодба, и тези, които щяха да бъдат контракувани до 31 декември 1949 г. по същата спогодба, да се заплащат по цени, съобразени с Протокола за цените от 2 юли 1949 г.²⁴

Въпреки постигнатите договорености изпълнението на спогодбата за стокообмен и инвестиционна спогодба не се развиваше благоприятно. През октомври 1949 г. българският търговски представител в Прага информира за изоставането на българския износ по инвестиционната спогодба, който до края на годината щял да достигне едва 445 млн. крони, т. е. 1/3 от предвиденото. По спогодбата за стокообмен до края на 1949 г. се очертавал български износ за максимум 290 млн. крони, т. е. под 50% от предвидените контингенти. Търговският представител долагаше и за опитите на чехословашката страна да се ограничава действието на Протокола от 2 юли 1949 г. за 15% намаление на цените²⁵.

През септември 1949 г. възникна нов аспект в българо-чехословашките икономически отношения във връзка с желанието на българските градинари в Чехословакия да се завърнат в родината си. При засилената колективизация на селското стопанство в Чехословакия много от градинарите предпочитаха да се репатрират и да се включат на работа в българските ТКЗС-та. Управата на българските градинарски дружества в Чехословакия направи постъпки пред националния комитет на Отечествения фронт за съдействие за изселването и за даване възможност за пренасяне в България на целия притежаван земеделски инвентар. По сведения на българското търговско представителство в Прага през 1949 г. в Чехословакия съществуваша около 2000 градини на български градинари, разполагащи с трактори, камиони, коли, мотори, помпи, пръскачки, отоплителни инсталации, парници и друг инвентар.

Търговският представител намираще за възможно да се преговаря за подписването на спогодба за изселването на българските граждани от Чехословакия с право да прехвърлят целия си земеделски инвентар по време на българо-чехословашките преговори в Прага в края на годината. За тази цел търговското представителство смяташе за необходимо да се проучи изпълнението на договора от 6 май 1949 г. за изселването на чехослашки граждани от България, да се предприемат по дипломатически път стъпки въпросът да бъде включен в дневния ред на предстоящите преговори и българската делегация да бъде съответно инструктирана за разрешаването му²⁶.

За да се облекчат пътуванията между България и Чехословакия, които с активизирането на отношенията се увеличаваха, с размяната на ноти на 29 септември 1949 г. беше постигнато споразумение за премахването на входните визи на дипломатическите, служебните и специалните паспорти. То започна да се прилага от 1 октомври същата година²⁷. В началото на октомври беше сключен и договор за пощенските, телефонните и телеграфните съобщения между Министерството на пощите, телеграфите и телефоните на НРБ и Министерството на пощите на Чехословакия²⁸.

Развитието на българо-чехословашките отношения през 1949 г. разкрива преобладаващото място, което имаха отношенията в икономическата област – разрешаването на висящи финансови въпроси, развитието на стокообмена, регулирането на ценовата политика и др.

Голямото значение на икономическите връзки между България и Чехословакия изтъкна през октомври 1949 г. и министър-председателят на Чехословакия Антонин Запотоцки в своето интервю пред кореспондент на в. “Работническо дело”. Според Запотоцки развитието на основните клонове на чехословашката индустрия щяло да даде възможност на Чехословакия да подпомогне не само собствената си, но и индустриализацията на своите съюзници като България. На тази база щяло да може да се ползват още по-добре и големите природни богатства на България и Чехословакия да се подпомогне чрез доставка на суровини и важни стоки²⁹.

Необходимо е да се посочи, че в своята политика за развитие на собствената си икономика чехословашката страна много грижливо следеше за своите икономически интереси. Тя проявяваше настойчивост да купува ценни български суровини – руди и концентрати – и отказваше по-големи количества български “малоценни стоки” – плодове и зеленчуци. Чехословашката страна успя да наложи предимство за уреждане на финансовите въпроси от чехословашки интерес и да установи неблагоприятно за България съотношение между лева и кроната. Чехословашкото търговско представителство в София успя да получи голямо влияние при сключването на търговските сделки на българските търговски централи с Чехословакия, докато логично беше тази роля да има българското търговско представителство в Прага³⁰.

Във връзка с изтичането през 1950 г. на срока на инвестиционната спогодба от април 1947 г. от чехословашка страна още през декември 1948 г. беше предложено сключването на 5-годишна спогодба за размяна на стоки³¹. Това предложение беше отклонено от българска страна. В изпълнение на направените през 1949 г. на Втората сесия на СИВ препоръки търговията между страните, членки на СИВ, да се осъществява на базата на дългосрочни споразумения и препоръките на Третата сесия на СИВ през ноември 1950 г. при сключването на дългосрочните търговски спогодби страните да си предоставят взаимно значителни кредити, на 14 юли 1951 г. в Прага беше подписана българо-чехословашка спогодба за взаимна доставка на стоки и плащания за периода 1951 – 1955 г.³²

За чехословашката страна беше от интерес спогодбата да бъде дългосрочна, тъй като, както показваше опитът от предишните спогодби, Чехословакия обикновено предлагаше дълги срокове за доставка, което затрудняваше контракуването на предвидените за внос в България машини и съоръжения, а доставките често се забавяха. Дългосрочната спогодба щеше да позволи набелязването на реални срокове за доставка на по-големите обекти, особено електроцентралите, и спазването на тези срокове. Стокообменът за всяка година се определяше в ежегодно подписваните въз основа на спогодбата протоколи за стокообмен. В съответствие с препоръката на СИВ със спогодбата от 14 юли 1951 г. Чехословакия отпусна на

България дългосрочен кредит в размер на 160 млн. рубли, главната част от който трябваше да се използва за внос на съоръжения и машини за строителството на електроцентрали³³.

След изтичане на срока на спогодбата, на 17 февруари 1956 г. и на 23 март 1957 г., бяха сключени две едногодишни спогодби за взаимни доставки на стоки и плащания, всяка от които предвиждаше увеличение с около 20% на обема на стокообмена спрямо предходната година.

Стокообменът с Чехословакия независимо от някои трудности имаше през разглеждания период важна роля за индустриализацията на България. По своя дял във външнотърговския оборот на България Чехословакия заемаше второ място след СССР през целия разглеждан период³⁴.

Уреждането на възникналите финансови въпроси между България и Чехословакия във връзка с осъществяваните между двете държави миграционни движения на големи групи жители и във връзка с договореностите за изплащане на компенсации за национализирана собственост зае продължителен период от време, като за целта неколккратно – през 1949, 1952 и 1954 г. – бяха сключвани съответни спогодби между България и Чехословакия. На 11 май 1956 г. в София се водиха поредните българо-чехословашки преговори по финансови въпроси и беше подписан Протокол за окончателно уреждане на взаимните вземания между двете държави, възникнали след 9 май 1945 г. Протоколът разрешаваше въпроси, неуредени от Протокола за уреждане на взаимните вземания от 22 май 1954 г., и ликвидираше всякакви други вземания и задължения. Постановяваше се чехословашката страна да заплати на правителството на НРБ по клиринговата сметка за 1956 г. до 31 юли 1956 г. сумата 100 хил. рубли, с което щеше да се счита цялостно изпълнен Протоколът за взаимните вземания от 22 май 1954 г. и всякакви други вземания и задължения. Вземането на чехословашкото Министерство на земеделието на сума 1 320 000 стари крони трябваше да бъде вложено в БНБ на сметка на чехословашкото Министерство на земеделието и сумата да се разходва във вътрешността на страната.

С протокола се уреждаха окончателно и всички вземания и задължения на физически и юридически лица. Влоговете на чехословашките и българските репатрианти и реемигранти трябваше да бъдат преведени съгласно Спогодбата между НРБ и Чехословашката република за уреждане на имуществените интереси на чехословашките и българските репатрианти от 18 март 1952 г. В четири приложения към протокола се изброяваха чехословашките и българските вземания и влоговете на българските и чехословашките репатрианти и реемигранти, които следваше да бъдат преведени³⁵.

Един от интересните аспекти от българо-чехословашките икономически отношения през разглеждания период бе изпращането на български работници в Чехословакия. В тази насока съществуваше опит с изпращането на български земеделски работници през предишните години въз основа на подписаната на 16 септември 1946 г. Спогодба за наемане на български земеделски работници и настаняването им на работа в Чехословакия и двата допълнителни протокола към нея от 1948 г.³⁶ По силата на тези документи в Чехословакия заминаха около 12 хил. български земеделски работници³⁷. Трябва да се посочи, че кампанията за набиране на земеделски работници за Чехословакия през 1948 г. нямаше успеха на кампанията през 1946 – 1947 г., когато броят на желаещите да заминат – 8000 души, надхвърли договорения в спогодбата от 1946 г. брой – 6000 души. По информация на Министерството на земеделието причината за ситуацията през 1948 г. била, че сведенията от Чехословакия за положението на заминалите през 1947 г. български земеделски работници не били примамливи. Оказало се, че българите работели като общи работници в големи частни земеделски стопанства при ниско възнаграждение и лоши битови условия. Освен това комисията по набирането на желаещите да заминат през 1948 г. проявявала мнителност и отклонявала редица кандидати, за които смятала, че искат да използват този повод за заминаване в Чехословакия, за да продължат там образованието си³⁸. Последното се оказа една от причините за големия наплив от кандидати през 1946 и 1947 г. Пристигнали в Чехословакия, мно-

зинството земеделски работници се записваха да следват в чехословашките висши учебни заведения. Това, изглежда, е било масова практика и даже КНИК се принуждава да даде разрешение български земеделски работници да се записват във вузовете в Чехословакия без състезателни изпити³⁹.

Първоначално българските работници са настанени на работа в земеделието, но впоследствие биват прехвърлени в горското стопанство, строежите, мините и промишлеността, като се прекавалифицират на монтьори, стругари, шлосери, трактористи и др. По сведения на Министерството на външната търговия около 700 души, заминали по спогодбата и допълнителните протоколи, не се завръщат в България, тъй като създават семейства и остават в Чехословакия⁴⁰.

В края на юли 1956 г. от чехословашка страна беше поставен въпросът за изпращане и настаняване на работа в Чехословакия през 1957 г. на около 10 хил. строителни, земеделски и градинарски работници. Чехословашката страна предлагаше работниците да бъдат приети за срок от три години, който впоследствие можеше да бъде продължен. За целта двете правителства трябваше да сключат до края на септември 1956 г. съответна спогодба. Чехословашката страна предлагаше работниците да бъдат на възраст от 18 до 40 години, физически и душевно здрави. Семейните работници и техните жени, приети на работа в Чехословакия, не можеха да вземат своите деца под 18-годишна възраст, които нямаше да бъдат в състояние да подпишат отделен трудов договор. От чехословашка страна се поставяше условие, че няма да бъдат приемани за работници лица със средно и висше образование, независимо че са съгласни да работят като физически работници. Предвиждаха се еднакви условия за заплащане и труд за българските работници и за чехословашките работници. Чехословакия беше съгласна да се превежда в България по клиринга или съгласно спогодбата за извънстокови плащания известна част от месечните заплати на изпратените български работници.

При обсъждането на чехословашкото предложение от българските ведомства се оформи мнението, че предложението съ-

държа няколко благоприятни за България моменти. Изпращането на 10 хил. български работници в Чехия щеше да облекчи чувствително разрешаването на въпроса със съществуващата в този момент в България безработица. България щеше да получава ежегодно по няколко десетки милиона лева от превеждането на месечните спестявания на българските работници. Във връзка с изразеното от чехословашка страна при предварителните разговори съгласие в Чехословакия да бъдат приети и български промишлени работници българските власти намираха, че тези работници щяха да повишат своята квалификация в Чехословакия и щяха да бъдат по-полезни за българската икономика след завръщането си в страната.

Горните съображения даваха по мнение на Министерството на външната търговия основание да се приеме чехословашкото предложение, поради което се предлагаше Министерският съвет да издаде съответно разпореждане за започване на преговори и за назначаване на българска делегация за тях.

Министерството на външната търговия изработи проект за спогодбата, който да бъде обсъден при преговорите. В проекто-спогодбата, в отличие от предложението на чехословашката страна, се даваше възможност в Чехословакия да бъдат изпратени и работници със средно образование, както и семейни работници с деца над 6-годишна възраст. Тези различия между двете страни трябваше да се обсъдят и преодолят на престоящите преговори⁴¹.

На 14 септември 1956 г. с разпореждане на Министерския съвет беше назначена правителствена делегация за българо-чехословашките преговори, които започнаха през октомври в София. В продължение на един месец беше постигнато съгласие по следните въпроси: България ще може да изпраща до 1960 г. ежегодно до 15 600 работници, от които 10 000 в строителството и до 5600 в земеделието, като 600 от последните трябва да бъдат градинари и овощари. Срокът на трудовите договори на строителните работници трябваше да бъде от една година, а за земеделските работници – най-малко седем и половина месеца през годината. Освен тези работници през периода 1957 – 1960 г. България щеше да може да изпрати общо до 3000 промишлени работници предимно в

металургията, машиностроенето, металообработването, химията, коксохимията, текстила и др., като условията за настаняването им трябваше да бъдат уредени със специален допълнителен протокол в срок до 31 декември 1956 г.

Трудовото възнаграждение и социалното осигуряване на българските и на чехословашките работници щяха да бъдат еднакви. Беше договорено, че семейните работници ще бъдат приемани без деца. Постъпването на работа щеше да става през март, април и май 1957 г. за строителните работници и през март и април 1957 г. за земеделските. При преговорите не можа да бъде постигнато споразумение относно използването на спестяванията на българските работници. Чехословашката страна предлагаше получената от разрешените за превеждане месечни спестявания на българските работници сума да се използва от българска страна за закупуване на стоки по вътрешни цени, като 80% бъдат стоки за широка употреба и 20% – стоки с инвестиционен характер по представен от чешка страна списък. Предложението не беше прието от българската страна. Последната предложи спестяванията (до 300 крони за неженени и до 500 крони за семейни) да минават по спогодбата за нестокови плащания, което беше отхвърлено от чехословашката делегация. Впоследствие беше внесено ново българско предложение само срещу спестяванията на работниците от строителството и земеделието да се превеждат по клиринга по 150 крони месечно. По спогодбата за нестокови плащания да се превеждат още по 150 крони за неженените и по 350 крони за семейните.

Преговорите бяха прекъснати, за да се доведе до знанието на чехословашкото правителство второто българско предложение и да се получат съответно нови указания, тъй като за провежданите преговори чехословашката делегация била инструктирана да подпише спогодба само при условие че спестяванията ще бъдат използвани според чехословашкото предложение⁴².

Спогодбата за приемането на български работници в Чехословакия беше подписана на 15 май 1957 г. в София. През същата година в Чехословакия заминаха около 4000 работници⁴³.

Важна роля за по-нататъшното развитие на българо-чехословашките отношения имаха преговорите между партийно-пра-

вителиствени делегации на двете държави, проведени в Прага и в София през 1958 г. Посещението на българска партийно-правителствена делегация в Прага от 27 февруари до 2 март 1958 г. беше второто посещение на българска делегация от такъв висок ранг в Чехословакия след посещението на правителствената делегация начело с Георги Димитров през 1948 г. В делегацията участваха първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков, председателят на Министерския съвет Антон Югов и министърът на търговията Борис Тасков. От чехословашка страна в преговорите участваха президентът на Чехословашката република и първи секретар на ЦК на ЧКП Антонин Новотин, членът на Политбюро на ЧКП и председател на Министерския съвет Вилиам Широки, първият заместник-председател на Министерския съвет Яромир Долански и министърът на външната търговия Рихард Дворжак. Преговорите бяха посветени на икономическите отношения между България и Чехословакия и на перспективите за тяхното разширяване⁴⁴.

На 1 март 1958 г. министърът на търговията Борис Тасков и министърът на външната търговия на Чехословакия Рихард Дворжак подписаха Спогодба за стокообмен и плащания за 1958 – 1960 г. , Протокол за стокообмен и плащания през 1958 г. и Протокол за допълнение на “Общите условия на СИВ – 1958 г. ”.

Стойността на предвидените по дългосрочната спогодба износ и внос по години се разпределяше така: износ в Чехословакия през 1958 г. за 140 млн. рубли, през 1959 г. – за 156 млн. рубли, през 1960 г. – за 147 млн. рубли; внос в България през 1958 г. за 102 млн. рубли, през 1959 г. – за 129 млн. рубли, и през 1960 г. – за 177 млн. рубли.

От 20 до 27 ноември 1958 г. в София се проведеха българо-чехословашки партийно-правителствени преговори. Делегациите на двете страни се оглавяваха от първите секретари на комунистическите партии Тодор Живков и Антонин Новотни и в състава им влизаха министър-председателите и други членове на правителствата и партиите на двете страни. По време на преговорите бяха обсъдени различни въпроси на международното работническо и комунистическо движение и бяха изразени общи становища по множество международни проблеми, като необходимост от борба

за запазването на световния мир и отслабване на международното напрежение, подкрепа на предложението на Полската народна република за създаване на безатомна зона в Централна Европа, подкрепа на искането за прекратяване на империалистическата намеса във вътрешните работи на страните от Близкия и Средния изток, за солидарност със справедливата борба на азиатските, африканските и латиноамериканските народи за свобода и национална независимост и др.

Естествено централно място при преговорите получиха въпросите на двустранните отношения. На първо място бяха обсъдени икономическите връзки между България и Чехословакия. Беше констатирано, че икономическото сътрудничество се развива върху принципите на братската и всестранна взаимопомощ между двете страни. Двете делегации постигнаха договореност, че при преговорите за съгласуване на перспективните планове за взаимни доставки на стоки до 1965 г. особено внимание ще бъде обърнато на разширяването на суровинната и енергийната база, на задълбочаването на специализацията и кооперирането в областта на машиностроенето, на по-нататъшното сътрудничество в областта на селското стопанство. По време на посещението беше подписана Спогодба между НРБ и Чехословашката република за учредяване на Българо-чехословашки комитет за икономическо сътрудничество. Делегациите на двете страни се договориха да възложат на този комитет да разработи в най-близко време въпросите за по-нататъшното развитие на икономическото сътрудничество в духа на принципите на международното социалистическо разделение на труда. Бяха взети решения за разширяването на българо-чехословашките културни и научни връзки и за развитието на туризма между двете страни.

Ръководителите на двете правителства още веднъж заявиха за своята решимост и занаяпред да продължават приятелското сътрудничество, взаимните консултации и информацията по важни политически въпроси и мероприятия от общ интерес⁴⁵.

* * *

Преобладаващо място в българо-чехословашките отношения през периода 1949 – 1958 г. имаха отношенията в икономическата област за развитие на взаимния стокообмен и разрешаването на висящи финансови въпроси. В своята политика за развитие на собствената си икономика чехословашката страна много грижливо следеше за своите икономически интереси. Тя проявяваше настойчивост да купува ценни български суровини – руди и концентрати, и отказваше увеличаването на количествата български “малоценни” стоки – плодове и зеленчуци. Чехословакия имаше интерес от сключване на дългосрочни търговски спогодби, тъй като тя обикновено предлагаше дълги срокове за доставка на машините и съоръженията от търговските си листи. Това затрудняваше контракуването и забавяше доставките. По тези съображения българската страна отклони направеното от Чехословакия предложение през 1948 г. за сключване на петгодишна търговска спогодба. Препоръката на II-та сесия на СИВ през 1949 г. търговията да се осъществява на базата на дългосрочни споразумения, улесни реализацията на чехословашкото желание и през 1951 г. беше подписана спогодба за доставка на стоки и плащания за периода 1951 – 1955 г. Независимо от някои трудности и неблагоприятния стокообменът с Чехословакия имаше важна роля за извършващата се индустриализация на България. По своя дял във външнотърговския оборот на България Чехословакия заемаше второ място след СССР през целия разглеждан период.

Уреждането на финансовите въпроси между България и Чехословакия, породени от миграцията на големи групи население между двете държави, и във връзка с изплащането на компенсации за национализирана собственост зае продължителен период от време. Неколкократно – през 1949, 1952 и 1954 г. – бяха сключвани съответни спогодби. Окончателно уреждане на всички взаимни вземания между двете държави беше постигнато с подписания през 1956 г. протокол.

Интересен аспект в двустранните отношения през разглеждания период беше изпращането на български работници на работа в Чехословакия. Начало на тази практика беше поставено през 1946 г., когато по силата на сключената спогодба и допълнител-

ните протоколи към нея от 1948 г. в Чехословакия заминаха около 12 хил. души. През 1956 г. чехословашката страна постави въпроса за изпращане на български строителни и земеделски работници. В резултат от подписаната през 1957 г. спогодба България получи възможност да изпраща в Чехословакия ежегодно до 15 хиляди работници в строителството и земеделието. Освен тях в периода 1957 – 1960 г. България можеше да изпрати и още общо до 3 хиляди промишлени работници. Това съдейства за известно облекчаване на съществуващата тогава безработица в България.

БЕЛЕЖКИ

¹ АМВНР, I/67/3/1, 1949.

² ВП НРБ, Т. I, с. 145–146. – Вж: Комюнике за посещението на чехословашка правителствена делегация в НРБ.

³ ЦДА на РБ, ф. 47, оп. 12, а. е. 140, л. 18–19.

⁴ АМВНР, п. 12, оп. 2, пор. № 455, л. 28.

⁵ Пак там, п. 12, оп. 5, пор. № 455, л. 1.

⁶ Пак там, л. 50.

⁷ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 1, а. е. 102, л. 98.

⁸ Пак там, а. е. 103, л. 60–61.

⁹ ЦДА на РБ, ф. 47, оп. 3, а. е. 837, л. 1–37.

¹⁰ Държавен вестник, № 267, 17 ноем. 1949.

¹¹ АМВНР п. 8, оп. 6, пор. № 357; п. 12, оп. 5, пор. № 443.

¹² **Василева, Б.** Преселване на чехи и словаци от България в Чехия след Втората световна война. – Векове, 1985, № 2, с. 27–31.

¹³ ЦДА на РБ, ф. 47, оп. 3, а. е. 837, л. 2–4.

¹⁴ Пак там, ф. 259, оп. 8, а. е. 49, без номерация.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 8, а. е. 49, без номерация на листата.

¹⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 112, л. 115–118; л. 143: Доклад на търговския представител в Прага до Министерството на външната търговия от 22 ян. и 13 ян. 1949.

²⁰ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 1, а. е. 102, л. 134.

²¹ Пак там, ф. 259, оп. 1, а. е. 103, л. 41–43.

- ²² Работническо дело, 7 апр. 1949.
- ²³ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 1, а. е. 103, л. 18–19.
- ²⁴ Пак там, ф. 259, оп. 1, а. е. 105, л. 28.
- ²⁵ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 1, а. е. 102, л. 7.
- ²⁶ Пак там, ф. 259, оп. 1, а. е. 103, л. 2, 7.
- ²⁷ АМВНР, п. 10, оп. 6, пор. № 389.
- ²⁸ АМВНР, I/100/78/3/2, 1949.
- ²⁹ Работническо дело, 26 ноем. 1949.
- ³⁰ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 1, а. е. 102, л. 104.
- ³¹ Пак там, л. 103.
- ³² ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 8, а. е. 49.
- ³³ Пак там, също оп. 12, а. е. 22, л. 586.
- ³⁴ АМВНР, I/100/78/3/1, 1958.
- ³⁵ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 12, а. е. 35, л. 322–328.
- ³⁶ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 471; ф. 259, оп. 12, а. е. 21, л. 376; АМВНР, I/100/78/18/4.
- ³⁷ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 12, а. е. 21, л. 376.
- ³⁸ АМВНР, п. 12, оп. 5, пор. № 453, л. 6, 17.
- ³⁹ Пак там, п. 10, оп. 7, пор. № 349, л. 55.
- ⁴⁰ ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 12, а. е. 21, л. 376.
- ⁴¹ Пак там, л. 374–377.
- ⁴² ЦДА на РБ, ф. 259, оп. 12, а. е. 39, л. 98–100.
- ⁴³ АМВНР, I/100/78/18/5, 1958.
- ⁴⁴ Работническо дело, 2 март 1958 и 3 март 1958.
- ⁴⁵ Работническо дело, 30 ноем. 1958; също ВП НРБ, Т. I, 406–416.